

**זכויות הפרט והקהילה באדמות המוכרזות
אתרי עתיקות בגדה המערבית**

emek shaveh
למק שוה عمق شبیه

2015

כתיבה: מנחם (חמי) שיף
תחקיר: גדעון סולימני, יונתן מזרחי
עריכת טקסט: מעין בן הגיא
עריכה לשונית: ענת עינהר
עיצוב גרפי: ליאור כהן
צילום: עמק שווה

emek shaveh
עמק שווה عمق شوية

© עמק שווה (חל"צ) | www.alt-arch.org | info@alt-arch.org

עמק שווה הוא ארגון של ארכיאולוגים ופעילים קהילתיים, העוסק במקומה של הארכיאולוגיה בחברה הישראלית ובסכסוך הישראלי-פלסטיני. אנו רואים בארכיאולוגיה אמצעי לגישור וקירוב בין עמים ותרבויות בכלל, וכגורם בעל השפעה על הדינמיקה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט.

תוכן העניינים

5	הקדמה
6	חלק ראשון: מושגי מפתח
8	חלק שני: שאלות ותשובות - התמודדות עם עתיקות שנמצאו בשטח פרטי
11	חלק שלישי: שלושה מקרי מבחן
15	סיכום

הקדמה

מאז 1967, מעוגנת המערכת החוקית בגדה המערבית בסדרה של צווים ופקודות, סדרה המבוססת על המערכת החוקית שהתקיימה בממלכת ירדן עד 5.6.67, עת פרצה מלחמת ששת הימים. אולם, בשנים האחרונות נעשה ניסיון לטשטש את ההפרדה בין מדינת ישראל לשטחי הגדה המערבית באמצעות החלת החוק הישראלי¹. בעקבות זאת, נגרמים לעיתים קרובות חוסר בהירות וחוסר הבנה ביחס לחובות ולזכויות של תושבי הגדה המערבית בשטחם, וביחס ליכולתם להתמודד עם החלטות ופעולות המנהל האזרחי והצבא, המתפקדים כריבון בגדה (למעט מזרח ירושלים, שסופחה לישראל והחוק הישראלי חל עליה).

פרסום זה עוסק בהשפעתו של החוק הישראלי על אתרי עתיקות ועל שרידים ארכיאולוגיים הנמצאים על אדמותיהם הפרטיות של תושבי הגדה. אנו בוחנים מה הן הזכויות והחובות של בעל האדמה או של הקהילה המקומית, במקרה שבו מכריזות הרשויות על אתר עתיקות בשטחם, ובאילו דרכים ניתן להתמודד עם כוונתן של הרשויות לקיים חפירות בשטח פרטי.

הפרסום מחולק לשלושה חלקים: החלק הראשון מציג מושגי יסוד ארכיאולוגיים; החלק השני מציג שאלות ותשובות הנוגעות להליכים מול החלטות והגבלות הרשויות בשם הארכיאולוגיה והעתיקות והאופן בו ניתן להתנגד להן; החלק השלישי בפרסום מציג מקרי מבחן, המלמדים כיצד התמודדו קהילות שונות עם הניסיון להפקיע, לנכס או למנוע שימוש באדמותיהן הפרטיות בשם הארכיאולוגיה.

(1) גרוס, א', 2015. החלת הדין הישראלי הפלילי בשטחים: רפורמה של "כיבוש נאור", הארץ באינטרנט, <http://www.haaretz.co.il/news/law/premium-1.2601223>

חלק ראשון: מושגי מפתח

מונחים כלליים

- 1. חוק העתיקות הירדני (1966)** - חוק המסדיר את אופן הטיפול בחפירות ארכיאולוגיות בגדה המערבית. מקורו של חוק העתיקות הירדני בפקודת העתיקות המנדטורית. לאחר הקמת הממלכה ההאשמית בירדן ב-1946, עברה הפקודה המנדטורית התאמות שונות והפכה לחוק העתיקות הירדני. ב-1966 נערכו תיקונים בחוק זה. לאחר מלחמת ששת הימים ב-1967 ובהתאם לחוק הבינלאומי, התקבע מעמדו של חוק העתיקות הירדני כחוק המגדיר את אופני ההגנה על אתרי עתיקות בגדה המערבית. ב-1986 נערכו מספר תיקונים בחוק². החוק מבקש להסדיר היבטים שונים של הפעולה הארכיאולוגית. בין השאר, מגדיר החוק מהי עתיקה ומי הם הגורמים האחראיים לחפירה, לטיפול ולשמירה על אתרי עתיקות.
- 2. החוק הצבאי (1967)** - לאחר החלת השלטון הצבאי בגדה המערבית בידי ישראל ב-1967 ובהתאם לחוק הבינלאומי, נקבע שלא להחיל את החוק הישראלי על שטחי הגדה (פרט לירושלים המזרחית, שסופחה לשטחי ישראל ללא הסכמה בינלאומית), ולשמר את החוק הירדני שהתקיים עד אז. המנהל האזרחי והצבא הוכרזו כריבון האחראי לשמירת החוק ועל אכיפתו. עד היום, קובע ספר החוקים מ-5.6.67 את החוק בגדה המערבית.
- 3. חוק העתיקות הישראלי (1978)** - בדומה לחוק העתיקות הירדני, גם מקורו של חוק העתיקות הישראלי הוא בפקודה המנדטורית. חוק זה נחקק ב-1978 והוא חל על כל שטחי מדינת ישראל, כולל מזרח ירושלים, אשר סופחה למדינת ישראל ב-1967.
- 4. קמ"ט ארכיאולוגיה (1967)** - המנהל האזרחי הוקם ב-1967 כגוף האחראי ליישום מדיניות ממשלת ישראל בגדה המערבית ולטיפול בבעיות אזרחיות יומיומיות מתחום התכנון, הבנייה והתשתיות³. קמ"ט (קצין מטה) ארכיאולוגיה משמש כאחת מזרועות המנהל האזרחי, והטיפול באתרי העתיקות שבגדה המערבית מצוי באחריותו. במסגרת זו, מפקח קמ"ט ארכיאולוגיה על עבודות הבנייה המסכנות את העתיקות, על מתן רישיונות לחפירה ועל ניהולה, וכן לפרסום של תוצאותיה.
- 5. רשות העתיקות (1989)** - רשות העתיקות הוקמה ב-1989 במטרה להסדיר את הטיפול בעתיקות במדינת ישראל, והינה גוף עצמאי האחראי לניהול, לפיקוח ולטיפול בחפירות ארכיאולוגיות בשטחי מדינת ישראל, וכן להנפקת רישיונות חפירה. יש להדגיש, כי לרשות העתיקות אין סמכות חוקית בגדה המערבית. עם זאת, ניתן לראות כי בין רשות העתיקות לקמ"ט ארכיאולוגיה מתבצעים שיתופי פעולה רבים, במסגרתם מעסיק הקמ"ט עובדים של רשות העתיקות בפעילויות ארכיאולוגיות שונות של ניהול חפירות (לדוגמה: תל רומיידה שבחברון וסוסיא בדרום הר חברון) ובעבודות שימור בכל רחבי הגדה המערבית.

Greenberg, R. Keinan, A. 2007. *The Present Past of the Israeli-Palestinian Conflict: Israeli Archaeology in the West Bank and East Jerusalem Since 1967*. Tel Aviv: The Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University, pp. 15-16.

מתוך אתר המנהל האזרחי, <http://www.cogat.idf.il/1279-he/Cogat.aspx> (3)

מונחים ארכיאולוגיים

1. **עתיקה** - כל חפץ נייד או נייד, כל מבנה או חלק ממבנה או כל מרחב בנוי, אשר מוגדר על פי חוק העתיקות הישראלי (בשטחי ישראל) או הירדני (בתחומי הגדה המערבית) ככר ביטוי לתרבות החומרית של תרבויות עתיקות. בהתאם לשני חוקי העתיקות, הקריטריון הקובע הוא תאריך היווסדה של העתיקה: כל חפץ, מבנה או מרחב בנוי אשר נבנה לפני 1700 לסה"נ מוגדר כעתיקה וזכאי לכל הגנה מפני פעולות בינוי ופיתוח שעלולות לפגוע בו.
2. **סקר ארכיאולוגי** - האמצעי הנפוץ לאיתור עתיקות. בסקר מאתרים שרידים ארכיאולוגיים המלמדים על קיומו של אתר ארכיאולוגי בתחומו של שטח נתון. על פי רוב, הממצאים הם חרסים, ראשי קירות הצצים מעל פני השטח או פריטים אדריכליים אחרים. על מנת לערוך סקר ארכיאולוגי, יש לקבל רישיון מטעם רשות העתיקות (בשטחי ישראל) או קמ"ט ארכיאולוגיה (בשטחי הגדה המערבית). חשוב לזכור, שרישיון הסקר אינו מתיר חפירה, אלא סקירה בלבד של השטח הנתון.
3. **בדיקות ארכיאולוגיות מקדמיות** - תכניות לפיתוח אזור עם אתר ארכיאולוגי מחייבות מספר בדיקות מקדמיות לבחינת היקף השרידים הארכיאולוגיים הנמצאים שם. בדיקות אלו מבוצעות במימון היזם של עבודות הפיתוח. ברוב המקרים, היזם בגדה המערבית הוא המנהל האזרחי, ולכן הוא הגוף המממן את הפעילות הארכיאולוגית המקדמית. להלן תיאור סוגי הבדיקות:
 - א. **חיתוכי בדיקה** - חפירת תעלות מדגמיות בשטח המיועד לפיתוח באמצעות מחפרון. במידה ולא נמצאו ממצאים ארכיאולוגיים במהלך חיתוכי הבדיקה, יש להניח כי אין צורך בחפירות ארכיאולוגיות במקום.
 - ב. **חישוף** - כאשר עבודות הפיתוח מתבצעות בשטח שבו סלע האם קרוב לפני הקרקע, או במקרה של חציבה בתוך סלע האם, נדרש היזם להקדים ולחשוף את סלע האם.
 - ג. **ליזוי של העבודות בפיקוח** - מתחילת עבודת הפיתוח על ידי היזם, נדרש לעיתים קרובות פיקוח מטעם רשות העתיקות או קמ"ט ארכיאולוגיה. במידה ועבודות הפיתוח חושפות שרידים ארכיאולוגיים או פוגעות בהם, יש בסמכותו של המפקח לעצור אותן, על מנת לאפשר חפירה ארכיאולוגית במקום.
4. **חפירה ארכיאולוגית** - עבודה שנועדה לחשוף ולתעד אתרים ארכיאולוגיים. ישנם שני סוגים של חפירה ארכיאולוגית:
 - א. **חפירת הצלה** - חפירה שנועדה לתעד שרידים ארכיאולוגיים בסכנת הריסה, בשל תכניות לעבודות פיתוח במקום. בדרך כלל, זמנן של חפירות הצלה קצוב, ובסיומו נהרס האתר הארכיאולוגי לטובת עבודות הפיתוח. חפירות הצלה מנוהלות על ידי רשות העתיקות (בישראל) או על ידי קמ"ט ארכיאולוגיה (בגדה המערבית). מרבית החפירות הארכיאולוגיות המתבצעות בישראל ובגדה המערבית הן חפירות הצלה. על פי הערכת קמ"ט ארכיאולוגיה, בשל העושר הארכיאולוגי בבגדה מערבית, נחשפים שרידים ארכיאולוגיים המחייבים קיום של חפירת הצלה⁴ ב- 70% מעבודות הפיתוח.
 - ב. **חפירת מחקר** - בניגוד לחפירת הצלה, חפירת מחקר היא חפירה יזומה. מטרתה של חפירת

ADCA, 2011. Archaeology in the West Bank: Inside the Archaeology Department of the Civil Administration, Beit El: The Civil Administration of Judea and Samaria, pp. 17

המחקר היא להעמיק את הידע הארכיאולוגי הנוגע לאתר או מרחב מסוים. על פי רוב, חפירות מחקר מבוצעות על ידי אוניברסיטאות ונמשכות מספר שנים. בניגוד לחפירות הצלה, בסיומן של חפירות המחקר אין אתרים אלה נהרסים לטובת עבודות פיתוח.

חלק שני: שאלות ותשובות - התמודדות עם עתיקות שנמצאו בשטח פרטי

חשיפתם של שרידים ארכיאולוגיים בשטח פרטי או בבעלות הקהילה, נתפסת במקרים רבים כמקור לבעיה בשימוש בקרקע ואף עלולה להוביל להפקעתה מבעליה. אולם, הכרות עם החוק יכולה לאפשר ניצול של השרידים הארכיאולוגיים לטובת בעלי הקרקע בה הם נמצאו. חלק זה יציג סדרה של שאלות ותשובות שיציעו לבעלי הקרקע פעולות מנע לבעיות מסוג זה.

1. נמצאו שרידים ארכיאולוגיים בשטח פרטי. למי הם שייכים?

על פי חוק העתיקות הירדני (סעיף 7), כל עתיקה, גם אם נמצאה בשטח פרטי, הינה רכוש הריבון (המנהל האזרחי). על כן, **קיום חפירה ללא אישור מנוגד לחוק ומוגדר כשוד עתיקות**. עבירה על החוק עשויה להוביל להטלת קנס ואף למעצר. בהתאם לסעיף 15 בחוק, כל אדם המגלה עתיקות או יודע דבר על גילוי עתיקות, עליו להודיע על כך לקמ"ט ארכיאולוגיה תוך שלושה ימים.

2. במידה ונמצאו פרטי ממצא קטן (קנקנים, מטבעות, כתובות, תכשיטים, פסלונים וכדומה) בשטח פרטי - האם ניתן לסחור בהם?

בשל הגדרת העתיקות כרכוש הריבון, חל איסור על סחר בעתיקות. סעיפים 37-40 בחוק העתיקות הירדני מגדירים את התנאים להנפקת רישיון לאדם המבקש להיות סוחר עתיקות מוכר. בין השאר, **על סוחר העתיקות לשלם אגרה שנתית, להצהיר על פריטים עתיקים הנמצאים בבעלותו, ולהתחייב להימנע מקנייה או מכירה של סחורה גנובה או מזויפת**.

3. כיצד מוכרז אתר ארכיאולוגי?

סעיף 2 בחוק העתיקות הירדני קובע, כי כל אתר או חלק מאתר אשר נבנה לפני 1700 לסה"נ הינו אתר ארכיאולוגי. אולם, גם חלקים שנוספו למבנה לאחר 1700 ומהווים חלק אורגני ממנו, מוכרזים אף הם כאתר עתיקות. **על כן, על פי חוק העתיקות הירדני, יהיו החלקים הנוספים מוגנים מפני הריסה**.

4. מהו ההליך החוקי להכרזה על אתר ארכיאולוגי?

סעיף 9(א) בחוק העתיקות הירדני קובע, כי עם הכוונה להכריז על אתר ארכיאולוגי יש לפרסם הודעה במרכז המחוז, הנפה או הכפר, שבו נמצא אתר העתיקות המיועד. **במידה ולא פורסמה הודעה כזאת, חלה הפרה של ההליך החוקי ויש בסיס משפטי להתנגד להכרזה**.

5. האם יכול בעל האדמה לבנות בשטחו לאחר שהוכרז כאתר ארכיאולוגי?

חוק העתיקות הירדני קובע, כי חל איסור לבנות או לקיים כל שינוי בשטח מרגע שהוכרז אתר ארכיאולוגי (סעיף 10). עם זאת, סעיפים 41-45 בחוק קובעים, כי אדם רשאי להגיש בקשה לקבלת רישיון להקמת מבנה באתר ארכיאולוגי או להעברת אבנים עתיקות משם. **אין לבצע כל פעולת בנייה באתר ארכיאולוגי, שימוש בו או פירוק של אבנים בתחומו לפני קבלת אישור**

מהמנהל האזרחי.

6. עם הצהרת הכוונה לקיים חפירה בשטח פרטי, האם מחוייב המנהל האזרחי בצעדים כלשהם?

בהתאם לסעיף 11 בחוק העתיקות הירדני, במידה וישנה כוונה לקיים חפירה בשטח פרטי, מוטלת על בעל רישיון החפירה החובה לקיים משא ומתן עם בעל הקרקע על ההשכרה או הרכישה של השטח למטרת ביצוע החפירה. במידה ואין הסכמה בין בעל הקרקע לבעל רישיון החפירה, רשאי בעל הרישיון לפנות לבית המשפט בבקשה להפקיע את השטח מידי בעליו. חשוב לציין שעד כה, לא מוכרים לנו מקרים שבהם הליך החפירה באדמה פרטית הגיע לערכאות משפטיות.

7. מי רשאי לנהל חפירה ארכיאולוגית?

בהתאם לסעיף 20 בחוק העתיקות הירדני, כל המבקש לקיים חפירה ארכיאולוגית, עליו להוכיח כי הוא בעל משאבים כלכליים הולמים למימון החפירה, ושיש מוסד מדעי מוכר שמוכן לערוב לסמכותו המדעית של המבקש רישיון לחפירה. מוסד מדעי יכול להיות אוניברסיטה או מכללה המוכרת מהארץ או מחו"ל הרשאית לתת חסות לחפירות ארכאולוגיות.

8. באילו פעולות יכול לנקוט בעל הקרקע בכדי לקבל מידע על היקף החפירה הצפויה בשטחו?

סעיף 22 בחוק העתיקות הירדני קובע, כי כל המבקש לקיים חפירה, עליו להגיש לקמ"ט ארכיאולוגיה תרשים עם פירוט השטח המיועד לכך. לצורך הכנת התרשים יש לקיים בדיקות ארכיאולוגיות מקדימות, כפי שמפורט בפרק הקודם (חיתוכי בדיקה ו/או חישוף פני הקרקע). כל אדם שחפירה ארכיאולוגית מתוכננת בשטחו, רשאי לדרוש מידע באשר לבדיקות שקובעות את היקף החפירה. בנוסף, במידה והימצאותם של שרידים ארכיאולוגיים בשטח מונעים את הקיום של עבודות פיתוח, מותר לבעל השטח לדרוש לקיים בדיקות אלה, בכדי לקבוע את היקף החפירות הצפויות ומה הן הדרכים בהן אפשר לקדם את עבודות פיתוח תוך הימנעות מפגיעה בשרידים הארכיאולוגיים.

9. מתי הפקיע המנהל האזרחי שטח לטובת חפירה ארכיאולוגית?

על אף שמבחינה חוקית ניתן להפקיע שטחים לטובת חפירה ארכיאולוגית, זהו הליך סבוך ומורכב, וקיימות דרכים רבות להתנגדות להוצאתו לפועל. מכיוון שכך, לא מוכרים מקרים שבהם הופקעו שטחים פרטיים לטובת חפירה ארכיאולוגית. על כן, היכרות עם החוק ועם דרכי ההתנגדות של בעל האדמה, הן כלים חשובים בהגנה על זכויותיו.

10. מדוע יכול השלטון הצבאי להפקיע שטח לטובת חפירה ארכיאולוגית?

על פי פקודת הקרקעות (רכישה לצרכי ציבור, סעיף 2(ג)), אתר ארכיאולוגי מוכר כאתר מורשת. בעיני החוק, זהו אתר ששימורו הוא צורך ציבורי ועל כן הוא מתיר הפקעה מבעליו.

11. כיצד מחויב השלטון הצבאי להודיע על כוונתו להפקיע שטח לטובת חפירה ארכיאולוגית?

סעיף 15(1) בפקודת הקרקעות (רכישה לצרכי ציבור) קובע, כי בבקשה להפקיע שטח לטובת חפירה ארכיאולוגית, מוטל על הרשויות לפרסם הודעות על כך במספר דרכים:

- א. פרסום ב"רשומות" - פרסום רשמי של המדינה, בו היא מפרסמת חוקים ותקנות חדשים.
- ב. פרסום ההודעה באופן גלוי על הקרקע המיועדת להפקעה או בסמוך לה.
- ג. יימסר העתק של ההודעה לכל אדם ששמו נרשם כבעל הקרקע או כבעל טובת הנאה בה.

מסירה זו תינתן ישירות לידי או בהשאת העתק של ההודעה בכתובת המגורים הרשומה האחרונה או באמצעות דואר רשום.

במידה וההודעה לא נמסרה באחת משלוש האפשרויות האלו, לא תעשה ההפקעה כחוק.

12. מה הן האפשרויות להתנגדות להחלטה להפקעה לטובת חפירה ארכיאולוגית?

פקודת הקרקעות (רכישה לצרכי ציבור) מפרטת מספר אפשרויות העומדות בפני אדם המבקש להתנגד להחלטה להפקיע את השטח שבבעלותו לטובת חפירה ארכיאולוגית:

א. סעיף 5א קובע כי הזכות לערער על ההחלטה להפקיע שטח לטובת חפירה ארכיאולוגית בבית המשפט נתונה לפרק זמן של **חודשיים לכל היותר**. רק במידה והשטח מיועד להקמת תשתית לאומית או לצורך בטיחותי, ניתן לדחות את מועד הדיון בערעור לאחר מועד ההפקעה.

ב. סעיף 8 קובע, כי במידה ובעל השטח מסרב להתפנות, ניתן לפנות לבית המשפט כדי שיכריע בסוגיה. למרות זאת, רשאית המדינה להפקיע את הקרקע לתשתית ציבורית או לפרויקט בטיחותי, בתנאי שאם חלפו 60 ימים מפרסום ההודעה הראשונית על ההפקעה, תינתן לבעל הקרקע או למחזיק בה התראה של 30 יום על הכוונה להפקיע את השטח. **באם מוצא בית המשפט פגמים בקיום הוראות אלו, יש ביכולתו להוציא צו למניעת ההפקעה.**

ג. סעיף 9 קובע, כי במידה ובעל הקרקע מסרב לפיצוי הכספי המוצע לו על ידי המדינה, זכותו **לפנות לשמאי ולוועדת ההשגות בכדי לקבל הערכה נוספת לגובה פיצוי הולם בתוך 90 יום** מרגע קבלת ההודעה על הפקעת הקרקע.

חלק שלישי: שלושה מקרי מבחן

חלק זה יציג מספר דוגמאות לאופן שבו נעזרו קהילות בחוקי העתיקות בכדי להתנגד ולנסות למנוע מהמנהל האזרחי את נסיונותיו לשלול מהם את זכויותיהם על הקרקע באמצעות ארכיאולוגיה. מקרי המבחן אשר יפורטו כאן מלמדים על ניסיונות של המנהל האזרחי לקדם הפקעת אדמות של פלסטינים ולהעברתן להתנחלויות סמוכות תוך שימוש בארכיאולוגיה, וכן על נסיונותיו למנוע מהפלסטינים לקדם תכניות פיתוח בישוביהם, בתואנה כי תכניות אלו יפגעו בעתיקות.

עין אל קוס

עין אל קוס הוא המעיין הגדול מבין חמשת המעיינות בעמק ריא, אחד האזורים הפוריים ביותר בנפת רמאללה בדרום השומרון. סביב עמק ריא הוקמו כפרים רבים, הגדולים בהם הם נבי סאלח ודיר נידאם. ב-1977 אושרה הקמתה של ההתנחלות חלמיש (נווה צוף) באזור. מאז, ובייחוד מתחילתה של האינתיפאדה השנייה, היה המעיין למוקד חיכוך בין שתי האוכלוסיות, ותושבי חלמיש מספחים חלקים הולכים וגדלים משטחי החקלאות של תושבי הכפרים⁵.

לאורך השנים היה עין אל קוס מוקד חשוב לבילוי ורחצה בעבור תושבי הכפרים בסביבה, והם אף השתמשו במימיו להשקייה. מצב זה השתנה ב-2008, אז החלו מתנחלי חלמיש להשתמש במעיין ומנעו מן התושבים הפלסטינים את הגישה אליו. תושבי ההתנחלות החלו לקדם הקמה של אתר תיירות ונופש במעיין, ואף בנו בשטחו מספר מבנים. כתוצאה מפעילות זו, הוכרז המעיין כאתר ארכיאולוגי ב-2010, והגישה של האוכלוסייה הפלסטינית למעיין נאסרה לחלוטין. יחד עם ארגון יש דין, עתרו תושבי הכפר נבי סלאח לבג"ץ נגד החלטה זו בטענה כי ההכרזה על עין אל-קוס כאתר ארכיאולוגי לא נעשתה כחוק. ארבעה ימים לאחר הגשת העתירה, הוכרז המעיין באופן רשמי כאתר ארכיאולוגי. בעקבות זאת, משכו תושבי נבי סלאח את תביעתם⁶. בעקבות תביעה נוספת שהוגשה על-ידם לאחר מכן, קבע בית המשפט שהבנייה במעיין - המוכר כעת כאתר ארכיאולוגי - אינה חוקית, ודרש להרוס אותה⁷.

המקרה שלהלן מראה כיצד הכרזה על מקום כאתר ארכיאולוגי משמשת כלי במאבק על האדמה, הן מצד הרשויות הישראליות והן מצד האוכלוסייה הפלסטינית, במאבקה להשבה - ולו חלקית - של אדמותיה, ולמניעת התפשטות ההתנחלויות. בעוד שבתחילה שימשה ההכרזה כאמצעי לשלילת הגישה של האוכלוסייה הפלסטינית, הרי שהיכרות עם חלקיו השונים של החוק איפשרה את עיכוב העבודות במקום, ולבסוף אף הביאה לביטול ולהחלטה שיש להרוס את עבודות הבנייה שהתבצעו שם על ידי המתנחלים.

בעוד רשויות השלטון פעלו לקידום ההפקעה של שטח הנמצא בבעלות פרטית של האוכלוסייה הפלסטינית, היכרות עם חוק העתיקות הביא לביטול הגזירה ולהוראה על הריסת הבנייה הלא חוקית של המתנחלים במעיין.

5) האומות המאוחדות לתיאום עניינים הומניטאריים (OCHA), 2012. אל המעיין: ההשפעה ההומניטארית של השתלטות מתנחלים על מעיינות פלסטיניים.

6) באומגרטן-שרון, נעמה. 2011. הפגנת כוח: טיפול כוחות הביטחון בהפגנות השבועיות בכפר א-נבי סאלח, בצלם.

7) יש דין, 2013. החלה הסרת הבנייה הבלתי חוקית במעיין המריבה בנבי סלאח.

מבט על הבנייה של המתנחלים בעין אל קוס

מבט על עבודות הפיתוח של עין אל קוס.

תל רומיידה - מבט למזרח. ניתן לראות את הגדר המפרידה בין החלקות החקלאיות הפלסטיניות לשטח החפירה הארכיאולוגית

תל רומיידה - מבט לצפון. ניתן לראות את בתי התושבים הפלסטינים הגובלים בחפירה הארכיאולוגית.

תל רומיידה

תל רומיידה הוא התל העתיק של חברון. כיום, משמש רובו כשטח חקלאי בבעלות המשפחות הפלסטיניות החיות על גבי התל. מאז הקמת ההתנחלות היהודית בחברון מתנהל מאבק חריף בין מתנחלי חברון לבין התושבים הפלסטינים בחברון על השליטה בתל. כך, ב-1984 יזם שר הביטחון דאז, יצחק רבין, תכנית חפירות ארכיאולוגיות בחברון ככלי למניעת המשך התפשטות ההתנחלות היהודית בעיר. כיום התהפך הגלגל, וניתן לראות כיצד מנצלים מתנחלי חברון את הארכיאולוגיה כאמצעי להוכחת הקשרים ההיסטוריים שלהם למקום (עדות לקיומו של יישוב יהודי בחברון בתקופת המקרא⁶), לשלילת זכויותיהם של הפלסטינים שם ולבניית מבני מגורים מעל עתיקות. מאז 2014 מתנהלות חפירות מטעם קמ"ט ארכיאולוגיה ואוניברסיטת אריאל בשטחים הגובלים בבת הפלסטינים הבנויים על ראש התל. החפירות נועדו לקדם הקמה של פארק ארכיאולוגי במקום. הוצאתה של תכנית זו אל הפועל תגרום לניתוקם של הבתים הפלסטינים משאר העיר.

מאבק משפטי הביא להחלטה תקדימית לביטול הרישיון של מתנחלי חברון להקמת פארק ארכיאולוגי. בכך הארכיאולוגיה הופכת לכלי מרכזי במאבקם של התושבים הפלסטינים המקומיים כנגד ניסיונות ההשתלטות של היישוב היהודי בחברון על המרחב.

לאחרונה ניסו התושבים הפלסטינים הגרים בסמוך לאתר החפירות להיאבק בכוונה להרחיב את החפירות אל החלקות שבעלותם ובתכנית להקים פארק ארכיאולוגי במקום. במאבקם דורשים הפלסטינים לכבד את החוק, הרואה בארכיאולוגיה נכס של כלל האוכלוסייה ולא של פלח בלבד. בעקבות מאבק זה, התקבלה החלטה תקדימית על ידי המדינה לבטל את הסכם השכירות שנחתם עם מתנחלי חברון על הניהול של הפארק הארכיאולוגי שעתיד לקום. חשיבותו של מאבק זה אינה מסתכמת בהגבלת ההתפשטות הפיזית של המתנחלים לאזורים בהם חיים פלסטינים, אלא קשורה גם במאבק הסמלי להפיכת הארכיאולוגיה לנכס של כל הקבוצות והלאומים החולקים את המרחב, ולאמצעי של קשר ודו-שיח ביניהם.

8) מזרחי, י' 2014. תל רומיידה: הפארק הארכיאולוגי של חברון, ירושלים: עמק שווה.

ח'רבת זיף

מקרה זה הוא דוגמא לשימוש בשרידים ארכיאולוגיים כאמצעי לסיכולה של תכנית פיתוח לטובת תושבי הכפרים הפלסטיניים⁹. הכפר הפלסטיני ח'רבת זיף נמצא בדרום הר חברון, בשטח C, 7 ק"מ מזרם לעיר חברון, והוא מונה כיום כ-1,000 תושבים. הכפר התפתח סביב האתר הארכיאולוגי תל זיף ובשטחו האתרים הארכיאולוגיים רוג'ם אל פחג'ה וח'רבת איסטבול, שהם כיום חלק משכונות המגורים של הכפר.

בשנת 2012 נוסחה תוכנית מתאר לחלק מהכפר. שטח של 50 דונם משכונת המגורים של ח'רבת זיף לא נכלל בתכנית זו, משום שעל פי טענת קמ"ט ארכיאולוגיה יש בו עתיקות שייפגעו כתוצאה מעבודות פיתוח. אולם, בדיקה שנעשתה על ידי הארכיאולוג ד"ר אבי עופר העלתה כי השטח הכולל עתיקות אינו עולה על דונם אחד¹⁰. על פי חוות הדעת שהגיש ד"ר עופר, שרידי היישוב אל פחג'ה ישומרו וישתלבו בבנייה החדשה. חוות הדעת קובעת כי הטענה שמדובר באתר עתיקות שבגינה יש למנוע כל בנייה במקום, הינה מוגזמת ביחס להיקף השרידים העתיקים בשטח¹¹. זאת במיוחד לאור העובדה כי בראש תל זיף הסמוך, המתנשא מעל פני האזור כולו, הקים צה"ל בסיס צבאי. על אף שהמנהל האזרחי עוד לא גיבש החלטה בעניין תכניות הבניה של כפר זיף, נראה שחוות הדעת המקצועית של ד"ר עופר גרמה לנוגעים בדבר להכיר בעובדה שלא ניתן יהיה למנוע בניה פלסטינית בחסות הארכיאולוגיה בצורה גורפת כל כך.

בעוד שקמ"ט ארכיאולוגיה קבע כי היקפים גדולים מהיישוב מהווים אתר ארכיאולוגי שבו אסורה כל פעולת פיתוח, בדיקה נוספת הראתה כי שטח האתר הארכיאולוגי מצומצם בהרבה.

סיכום

פרסום זה ביקש לבחון את מערכת החוקים המסדירה את אופן ניהולם של אתרי עתיקות ושרידים ארכיאולוגיים הנמצאים באדמותיהם הפרטיות של תושבי הגדה המערבית. פרסום זה הוא מדריך המפשט את מערכת החוקים, ומספק כלים להתמודדות עם מצבים שבהם מנוצלים שרידים ארכיאולוגיים בכדי למנוע מתושבים מקומיים לעשות שימוש באדמותיהם. לטענתנו, היכרות עם החוק מספקת דרכים שבעזרתן יהפכו שרידים ארכיאולוגיים מגורם להגבלת זכויות האוכלוסייה הפלסטינית, לכלי עזר בידם. בצורה זו ניתן יהיה להפוך את הארכיאולוגיה לגשר המאפשר מפגש בין נרטיבים וזיכרונות של לאומים שונים.

9) למידע נוסף בנושא זה, ראו דו"ח של עמק שווה: סולימני, ג'. 2015. אתרי עתיקות בתוכניות מתאר בשטחי C בגדה המערבית, ירושלים: עמק שווה. נושא זה נחקר גם בידי ארגונים נוספים, לדוגמא: שלו, נ', כהן-ליפשיץ, א' 2008. התחום האסור: מדיניות התכנון הישראלית בכפרים הפלסטיניים בשטח C, ירושלים: במקום: קדמן, נ' 2013. כבתוך שלה: מדיניות ישראל בשטח C של הגדה המערבית, ירושלים: בצלם.

10) במסגרת חוות דעת ארכיאולוגית שהוגשה כנגד התוכנית מטעם ארגון 'רבנים שומרי משפט' בשנת 2008.

11) נ' שלו, א' כהן-ליפשיץ, התחום האסור - מדיניות התכנון הישראלית בכפרים הפלסטיניים בשטח C, יוני 2008, עמ' 121-118.

emek shaveh

למק טוה عمق شبير

מידע נוסף ניתן להשיג באתר האינטרנט של הארגון: www.alt-arch.org

להזמנת סיורים ארכיאולוגיים אלטרנטיביים, סדנאות,
הרצאות וקבלת חומר הסברה ניתן ליצור קשר בדוא"ל info@alt-arch.org
או בטלפון 054-5667299

www.alt-arch.org

